

DE PREHISTORIE VAN DE WPZ

JOHAN MULDER

Het gebeurde in 's Heerenberg bij Dick Mol thuis. Hij kreeg op zekere dag bezoek van wijlen dr. Paul Sondaar (1934-2003) en tussen beiden sprong een vonk over. Dick, de nestor van de Nederlandse amateurzoogdierpaleontologen en Paul, toen in ons land een van de bekendste wetenschappers op het terrein van de pleistocene zoogdierpaleontologie, waren het eens: er zou in ons land een verbindend platform moeten zijn waarop de amateurs en professionals op dit vakgebied elkaar zouden kunnen ontmoeten en hun kennis zouden kunnen delen. Een samenwerkingsverband tussen wetenschappers en amateurs met een passie voor pleistocene zoogdieren. Uniek voor Nederland.

Mijn 6-jarige zoon Reinhardt vraagt zich af of er een mammoet in mijn Renault 4 past. De mammoethumerus naast mijn zoon was door tussenkomst van dr. John de Vos geleend van het RGM.

ONDERGROND

JOHAN MULDER

Die vonk werd al snel een mooi brandend vuurtje en leidde op zaterdag 23 april 1982 in Ouwehands Dierenpark te Rhenen tot de oprichting van de Werkgroep Pleistocene Zoogdieren (WPZ), met als voorlopig bestuur: Thijs van Kolfsochten, Dick Mol, Paul Sondaar, Johan Mulder, Barend van Harskamp en Hans van Essen. Een bijzondere gebeurtenis met een sterk verbindend karakter voor wetenschappers en amateurs. Een enorme stimulans voor iedereen die de passie voor pleistocene zoogdieren met geestverwanten wilde delen. Er kwam al snel een periodiek tijdschrift uit met de naam Cranium, en uit de ledenlijst die is opgenomen in de eerste editie daarvan in 1984 blijkt dat de werkgroep toen al 99 leden telde. Geweldig, maar wat ging daaraan vooraf? En wie hebben daarbij een rol gespeeld?

Voordat je in de wieg een jonge spruit kunt bewonderen, moet er sprake zijn geweest van een bevruchtende voorgeschiedenis. Dat geldt niet alleen voor natuurlijke personen, zoals u en ik, maar ook voor rechtspersonen, zoals de WPZ. Als vereniging is de WPZ pas in 1986 officieel ingeschreven bij de Kamer van Koophandel en daarmee rechtspersoon geworden. Ik behoor als 78-jarige tot de oudste leden van de WPZ, zelfs tot de oprichters van die prachtige, zeer actieve en succesvolle club. En daar ben ik beslist erg trots op! Daarom iets meer over de “prehistorie” daarvan. Een persoonlijk relaas, vol dierbare herinneringen aan reeds overleden, maar bijzondere personen en gebeurtenissen uit de periode die vooraf ging aan de officiële geboorte van de WPZ als vereniging. Een historisch, maar toch luchtig en ontspannend relaas over de WPZ *in statu nascendi*, voor Cranium opgetekend met de onmisbare steun van Dick Mol, een van de drijvende en stimulerende krachten achter die geboorte en sinds 2017 weer bestuurder van onze vereniging.

Als je zo’n persoonlijk verhaal wilt schrijven, vraag je je af hoe je ooit zelf belangstelling voor pleistocene zoogdieren hebt gekregen. Mijn belangstelling voor de geologie begon rond mijn 17^e.

Rond 1968 kwamen Harm Luppens en ik tot de conclusie dat we in onze collecties nog steeds geen mammoetkies hadden. Kort daarvoor had ik in de krant

gelezen dat boomkorvisseren op de bodem van de Noordzee veel mammoetkiezen en oude botten in hun sleepnetten kregen. Ik herinner me tot op de dag van vandaag hoe we toen op een late zaterdagavond 008 hebben gebeld, met het verzoek aan de telefoniste ons het telefoonnummer te geven van een visser in Goedereede. “Wat zijn z’n voorletters?”, vroeg de telefoniste. “Dat weet ik niet,” zei ik. “Het gaat me niet om een meneer Visser, maar om iemand die van beroep zee- of kustvisser is. Zijn naam doet er niet toe.” Nogal bits reageerde de telefoniste met: “Het spijt me meneer, maar dat mag ik niet doen,” maar omdat de aanhouder (vaak) wint, hield ik vol en ging de dienstdoende dame overstag. Na enig gemopper zei ze dat ze voor me zou zoeken, maar dat ik dan wel even geduld moest hebben. Dat had ik en kort daarop zei ze: “Hier heb ik wel een leuke voor u. Die meneer heet W. ’t Mannetje, en als u wilt, draai ik die wel even voor u.” Dat gebeurde, en zo kwam ik nog diezelfde avond in 1968 in contact met Wouter ’t Mannetje uit Goedereede.

Nadat ik hem had uitgelegd dat ik op zoek was naar een mammoetkies, kreeg ik een verrassende reactie. “Ja, we krijgen veel botten en kiezen in onze netten. Allemaal van dieren die met de zondvloed schijnen te zijn verdrongen. We zetten die dingen meestal weer over de muur, maar ik heb nog wel een paar van die kiezen in de schuur liggen. Die mag u wel hebben.”

Wouter ’t Mannetje (1916-1977), visserman uit Havenhoofd

Wouter ’t Mannetje in 1968.

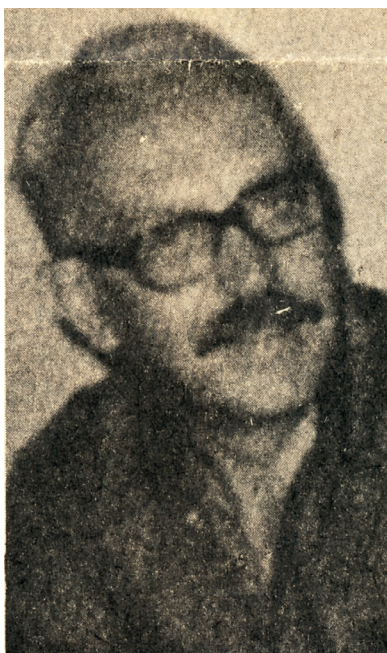
Een week later bezocht ik voor de eerste keer Wouter ’t Mannetje en kreeg ik van hem enkele prachtige mammoetkiezen. Er volgden daarna vele bezoeken aan het gastvrije gezin. Hij was niet alleen in hart en nieren visserman, maar onder meer ook voorzitter van de Visserijvereniging en raadslid voor de Partij voor Visserijbelangen. Het was vooral Wouter ’t Mannetje die via zijn contacten en inschakeling van de dominee de vissers in Goedereede wist te motiveren om oude botten en kiezen niet overboord te zetten, maar ter ontziltling in zoetwater te bewaren. Hij wist veel van zijn collega’s in de Deltahaven bij Stellendam ervan te overtuigen dat dit materiaal voor wetenschappelijk onderzoek en musea van grote waarde was, en heeft daarmee een belangrijke impuls

Mijn grootste mammoetkies: een bovenkaaks M3 van 5,5 kg.

gegeven aan de instandhouding van dit natuurhistorisch erfgoed.

Gerben Dijkstra (1922-1973), "De hertog" die uit zijn broek scheurde

Gerben Dijkstra, alias "De hertog van Overijssel". (foto in 1973 ontvangen van mevr. Dijkstra-Dijstra)

Mijn eerste baas was Gerben Dijkstra, hoofd van het Provinciaal Bureau Overijssel van het Ministerie van CRM, een statige, wijze en gezaghebbende man, altijd gekleed in een keurig kostuum. In bestuurlijke kringen in Overijssel kreeg hij de bijnaam: "De hertog". Toen ik als pas afgestudeerde socioloog in 1969 bij hem solliciteerde, wist ik al dat ook hij fossielenzoeker was. Zijn vondsten stalde hij uit op wandrekken in zijn werkkamer, en aan het begin van mijn sollicitatiegesprek ontwaarde ik een zeldzame vondst. "Wat heeft u daar een prachtige *Aulocopium compositum*. Waar heeft u die gevonden?" Verrast keek Dijkstra me aan. "Verzamelt u ook fossielen?" Ik beaamde dat.

Na het sollicitatiegesprek zaten we nog zeker een uur lang op de grond voor een grote wandkast zijn fossielen uit Twente te determineren. We spraken af elkaar te blijven ontmoeten, ook als ik de beoogde baan niet mocht krijgen, maar die kreeg ik uiteindelijk wel. Dijkstra was twintig jaar ouder dan ik, maar er ontstond tussen ons een hechte vriendschap. Vaak gingen we, na een dienstreis in Twente, in de Twentse zand- en grindgroeves fossielen zoeken.

Samen bezochten we ook enkele malen de vissersschepen in de Deltahaven van Stellendam om aan boord onder de kap in de vismanden en -kisten de opgehaalde botten en kiezen te mogen bekijken en tegen een kleine vergoeding over te kunnen nemen. Tijdens een van die bezoeken, ging het mis. Toen Dijkstra uit een schip op de aanlegsteiger probeerde te klauteren, scheurde hij volledig uit de broek van zijn nette pak. Heel vervelend omdat we nog bij 't Mannetje op bezoek moesten. Mevrouw 't Mannetje deed open en schrok van het gehavende kostuum. "Meneer Dijkstra! Wat heeft u nou toch gedaan? Zo kunt u toch niet over straat? Geen gezicht! Doe maar snel die broek uit. Ik zal kijken of ik dat een beetje kan repareren." Zo kon het gebeuren dat ik, met "De hertog" in zijn onderbroek, kort daarop ten huize van 't Mannetje aan de koffie zat, terwijl de vrouw des huizes de broek repareerde.

Gerben Dijkstra is slechts 51 jaar geworden. Zijn omvangrijke fossielencollectie is in 1973 geschonken aan het toenmalige Natuurmuseum West-Overijssel in Zwolle.

Hans Tanis (1939-2007), visserman uit Havenhoofd

Hans Tanis was, voor zover bekend, de eerste visserman die zelf fossielen van pleistocene zoogdierresten verzamelde. (foto ontvangen van mevr. Tanis-Klijn)

Via Wouter 't Mannetje kwam ik in contact met Hans Tanis, de eerste boomkorvisser in Goedereede die een prachtige verzameling pleistocene vondsten van de Noordzeebodem had opgebouwd. Aanvankelijk viste hij op het schip van zijn familie, de GO-30,

maar later op zijn eigen schepen, altijd geregistreerd onder GO-7 (Jacob). Hans had met zijn verzameling een grote zolderkamer gevuld, maar voor de grote botten zoals de bekkens en schouderbladen van de mammoeten had hij aanvankelijk geen onderkomen. Die lagen op een houtwal achter zijn tuin. Om ook die forse objecten een goed onderdak te kunnen verschaffen, bouwde hij daarvoor een verdieping op zijn losstaande garage.

Hans viel bij zijn bouwactiviteiten op een zaterdag van de ladder en brak zijn been. Zoals toen nog gebruikelijk was, werd het been vanaf de lies tot aan de voet in het gips gezet. Hans wilde beslist na het weekend weer uitvaren, maar het gips wilde maar niet drogen. Om dat te bespoedigen, ging hij ermee voor een elektrisch straalkacheltje zitten. Dat hielp en Hans ging, met zijn been in het gips, weer naar zee. Toen het gips om zijn been begon te knellen, liet hij er door de machinist met de slijptol een gleuf in zagen.

Voor de opgelopen letselschade wilde Hans geen beroep doen op de bedrijfsongevallen-verzekering van de vissers. Hij had immers geen ongeval gekregen tijdens zijn werk, maar als gevolg van zijn hobby. Hans was een bijzondere man met principes.

Net als Wouter 't Mannetje was ook Hans Tanis in vele maatschappelijke organisaties erg actief. Ik heb Hans niet vaak bezocht, maar de ontmoetingen met hem waren altijd erg hartelijk en stimulerend en blijven voor mij dierbare herinneringen. (Voor de volledigheid merk ik op dat Hans Tanis geen rechtstreeks familielid is van WPZ-lid Kommer Tanis. Die is weliswaar ook visserman, woont ook in Goedereede en verzamelt ook pleistoceen materiaal, maar komt uit een andere tak van de familie Tanis. Vele generaties geleden zaten die takken aan dezelfde boom.)

Hans Tanis op de brug van de GO-7. (foto ontvangen van mevr. Tanis-Klijn)

Toon Redert (1917-2009), visserman uit Havenhoofd

Mijn vaste leverancier van veel pleistoceen materiaal van de Noordzee-bodem was Toon Redert, schipper van de GO-8. Toon was gastvrij, hartelijk en had veel gevoel voor humor. In de Deltahaven van Stellendam kreeg ik de bijnaam: "De bottenboer uit Zwolle". Voordat we de vele manden met botten en kiezen op de kade konden zetten, werd er op de GO-8 steevast begonnen met koffie in het kombuis.

De eerste mammoetreconstructie in Nederland

De oogst aan pleistoceen materiaal was vaak zeer omvangrijk. De hoeveelheden pleistoceen materiaal die ik van de vissers kon overnemen, werden steeds groter. Mijn zolder en garage lagen er vol mee. Waar moest ik dat allemaal bergen? Het antwoord kwam uit onverwachte hoek. Het toenmalige provinciaal bureau van het vroegere Ministerie van CRM was in Zwolle gehuisvest in een prachtige neoclassicistische kantoorvilla, eind 19^e eeuw gebouwd in opdracht van jonkheer Sandberg tot Essenberg. Het hardnekkige gerucht gaat dat deze edelman slechts een stroman was voor koning Willem III die er, zoals bekend, een aantal onwettige kinderen op nahield, maar dit is niet in de annalen terug te vinden.

Onder deze prachtige villa bevonden zich, behalve een fraaie wijnkelder, ook vele leegstaande ruimtes waarin ik mijn omvangrijke pleistocene aanwinsten mocht opslaan. Bij het op soort brengen van al dat materiaal in deze knekelkelder, maakte ik dankbaar gebruik van de geschriften van de eerste voorzitter van de WPZ: Thijs van Kolfsooten. Hij schreef voor de WPZ in 1982 de brochure: 'Het conserveren van fossielen, het beheren van een collectie en het determineren van de meest voorkomende Boven-Pleistocene en Holocene Nederlandse zoogdieren op grond van hun gebit'. Dick Mol volgde in 1983 met een 'Handleiding bij de tentoonstelling: 'De Mammoet en zijn metgezellen' in de Munt te 's-Heerenberg'. Zowel die brochure als het bezoek aan de tentoonstelling vormden voor velen een stimulans.

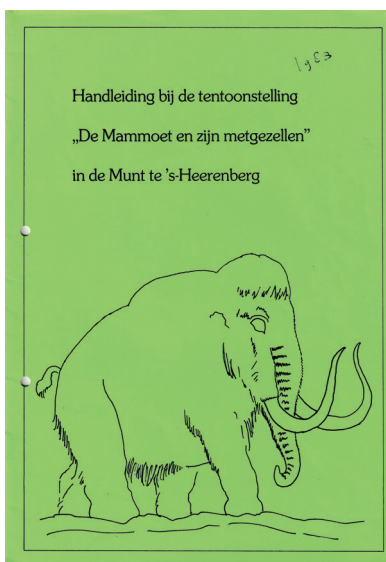
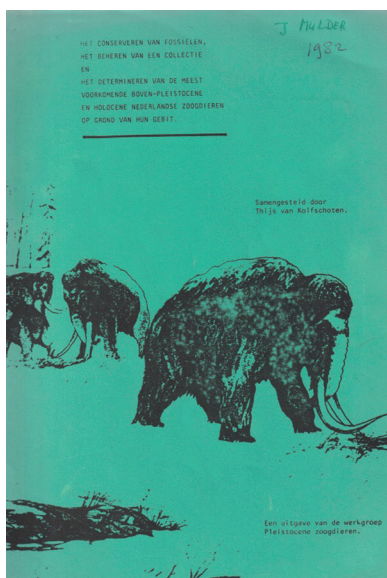
De fossiele bijvangsten van de GO-8 werden onder toezicht van de schipper, Toon Redert, op een lorrie geladen.

De voormalige kantoorvilla van het Ministerie van CRM eind 20^e eeuw.

Met hulp van CRM-collega Henk van Dragt (r) selecteerde ik het materiaal op soort en kwaliteit. (foto ontvangen van collega van CRM)

Brochure van Thijs van Kolfchoten, in 1982 uitgegeven door de WPZ. (links)

Handleiding van Dick Mol bij de tentoonstelling van 1983 in 's-Heerenberg. (rechts)

Mijn 4-jarige zoon Reinhardt (inmiddels 49) in 1975 bij de partiële mammoetreconstructie in Middelburg.

Langzaam maar zeker be kroop me de gedachte dat het mogelijk moest zijn met al die mammoetbotten een composietreconstructie van een mammoet te maken. Was dat in ons land ooit eerder gebeurd? Het moet rond 1975 geweest zijn toen mijn zoon Reinhardt en ik een bezoek brachten aan het Zeeuws Museum in Middelburg. We kwamen daar oog in oog te staan met de aanzet tot het maken van de eerste mammoetreconstructie in Nederland.

Jacques M. Moraal (1928-2009), zeeloods uit Vlissingen

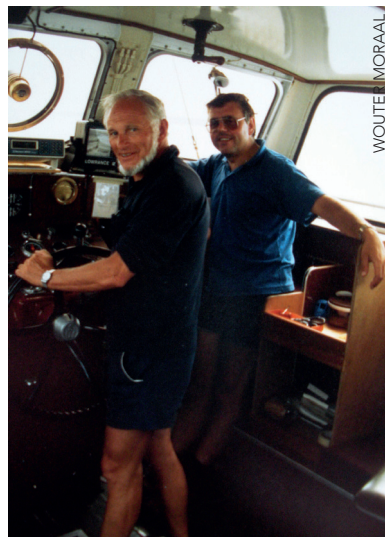
Ook aan het roer van zijn eigen boot voer Jacques Moraal graag op het zilte nat rond het eiland Walcheren.

Jacques Moraal was een van de mensen die betrokken waren bij de opbouw en de afbraak van de partiële reconstructie van een mammoetskelet in het museum van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen in Middelburg. Hij was in zijn vrije tijd en na zijn pensioen, samen met André Bil, evenals Jacques lid van de WPZ, conservator van de collectie fossiele beenderen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, ondergebracht in het Zeeuws Museum te Middelburg. Bij een bezoek aan de vissershaven van Vlissingen kreeg ik het advies eens bij Jacques Moraal langs te gaan. Hij was zeeloods en bezat een forse verzameling botten en kiezen. Zo kwam ik op een zonnige zaterdagmiddag rond 1971 bij Jacques terecht. Het toeval wilde dat op die dag zijn zoon jarig was. Die had op zijn verjaardag een geigerteller gekregen.

We zaten in de tuin. De vrouwen op terrasstoeltjes en de overwegend jonge mannen op grote walviswervels uit de verzameling van Jacques. Zoonlief speurde in de tuin met zijn geigerteller naar radioactiviteit. Toen hij in de buurt van de walviswervels kwam, begon de teller hevig te ratelen. Als door een wesp gestoken, sprongen alle mannen geschrokken overeind. Alsof ze bevreesd waren voor nadelige gevolgen voor hun nog te verwekken nageslacht.

Jacques wist de verontruste mannen enigszins op hun gemak te stellen met de mededeling dat het uraniumgehalte van zijn fossielen heel gering was, dat het ging om een natuurlijk mineraal en niet om verrijkt uranium zoals dat in de kerncentrales in het nabij gelegen Borssele en in de Belgische centrale in Doel werd gebruikt en dat het niet schadelijk was.

Maar liefst 48 jaar na de gedenkwaardige verjaardag van de zoon van Jacques Moraal trekt de radioactiviteit van walviswervels onverwacht in Vlissingen de aandacht van de lokale politiek. Het is de fractie van Groen Links die, naar aanleiding van een artikel in de Provinciale Zeeuwse Courant van 27 januari 1919, aan het College van B&W van Vlissingen schriftelijk acht pittige vragen stelt over 'Uranium in de Westerschelde'. Uit de vragen spreken bezorgdheid en ongerustheid. En wat gebeurt er? Niemand minder dan ons bestuurslid Klaas Post, specialist op het gebied van mariene zoogdieren uit het Pleistoceen en gastconservator

Jacques Moraal (l) op de brug van de loodsboot.

van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam, schiet B&W met geruststellende kennis te hulp. De artikelen waarin dat gebeurt zijn als bijlagen gevoegd bij de beantwoording door het College van B&W en Vlissingen kan weer rustig slapen.

Jacques Moraal was in zijn vrije tijd en na zijn pensioen werkzaam als conservator van het Zeeuws Museum in Middelburg en daar betrokken bij de reconstructie van het mammoetskelet dat van 1974 tot 1990 te zien was in de abdijgang in dat museum. Jacques verwerft daarmee een plek in dit artikel. Zijn gedocumenteerde collectie werd na zijn overlijden geschonken aan het Zeeuws Museum in Middelburg.

Cornelis van der Bok (1912-1998), winkelier uit Ouddorp

Keesje Bok in de kelder onder zijn winkel in Ouddorp. (foto ontvangen van zijn kleinzoon Kees)

Hans Tanis schonk al bij zijn leven een groot deel van zijn omvangrijke verzameling aan Cornelis van der Bok, in zijn woonplaats meestal Keesje Bok genoemd. Die beheerde samen met zijn vrouw en kinderen in Ouddorp diverse naast elkaar gelegen winkels en begon al op jeugdige leeftijd pleistoceen materiaal te verzamelen. Hij nam dat over van de boomkorvissers uit Ouddorp, en verhandelde de objecten die hij niet goed genoeg vond. Keesje had over de herkomst van dat materiaal de volgende theorie ontwikkeld: "De Noordzee was ten tijde van Noach een moerasgebied. Toen de zondvloed kwam, zijn alle

mammoeten naar het hoogste punt in dat gebied gevluht. Vandaar dat juist op die plaats veel restanten boven water worden gehaald. Volgens Keesje vormden die botten en kiezen het overtuigende bewijs van de zondvloed.

Keesje Bok was een grote bewonderaar van de schilder/schrijver Rien Poortvliet (1932-1995) die in een van zijn boeken aandacht heeft besteed aan “het blauwe huis” in Ouddorp en aan Keesje. Bij de presentatie van dat boek, eind vorige eeuw in Ouddorp, was ook Prins Bernhard (1911-2004) aanwezig en besprak Keesje met hem niet alleen zijn opvatting over de aanwezigheid van resten van mammoeten op de Noordzeebodem, maar schonk hij de prins ook twee goed geconserveerde mammoetkiezen. De prins was er erg blij mee en gaf aan de kiezen te zullen toevoegen aan zijn olifantencollectie (die collectie omvatte meer dan 4.000 objecten en werd in 2005 door Sotheby’s geveild. De opbrengst ging naar het WNF).

In de kelder koestert Keesje zijn collectie.

Keesje droomde ervan in zijn woonplaats Ouddorp een museum te realiseren en daar zijn pleistocene vondsten onder te brengen. Helaas is het er niet van gekomen. De omvangrijke collectie van Keesje Bok is, zoals hij dat wenste, na zijn overlijden in het bezit gekomen van zijn nazaten en ligt nog steeds opgeslagen in de kelder onder een winkel in Ouddorp op een toekomstige bestemming te wachten, maar is niet voor publiek toegankelijk.

Rijksmuseum voor Geologie en Mineralogie in Leiden (1878-1984)

Ondertussen vroeg ik me af, of er ook in andere vissershavens pleistoceen materiaal van de Noordzeebodem werd aangeland. Ik bezocht alle Nederlandse vissershavens en stelde vast dat dit inderdaad het geval was en dat ook het Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie (RGM) toen reeds dat materiaal verzamelde, maar ik schrok

van de wijze waarop dat gebeurde. De conservator zoogdierfossielen van dat museum, drs. G. Kortebout van der Sluijs (1922-1997), had in de meeste vissershavens een contactpersoon geregeld. De vissers leverden bij die mensen hun vondsten aan en ontvingen daarvoor een kleine vergoeding. Het materiaal werd dan opgeslagen in viskisten en -manden in de kantoor-tjes van de contactpersonen en met forse tussenpozen werd het daar door het RGM opgehaald.

De belangstelling voor pleistocene zoogdieren was in opkomst en er kwamen ook steeds meer opkopers in de

kreeg ik het verzoek al mijn bevindingen en zorgen op papier te zetten. Op 15 september 1973 schreef ik het RGM een pittige brief met daarin niet alleen een actueel verslag van de situatie in de vissershavens van IJmuiden, Vlissingen, Breskens, Scheveningen, Stellendam en Urk, maar ook een vier punten tellend actieplan ter verbetering van de situatie. Dat actieplan zag er als volgt uit:

1. Maak via de visafslagen een **inventarisatie** van alle vissersschepen met een motorvermogen van meer dan 500 PK die in de bottenzones van de Noordzee vissen;
2. Stel een **“bottenboer”** aan die elke vrijdag langs die havens gaat, een vertrouwensrelatie met de vissers opbouwt, hun bottenvondsten registreert, en die een vergoeding aan hen overdraagt;
3. Bevorder dat de bottenboer op de kaartentafel op de brug van het schip **de exacte vindplaats** kan registreren;
4. Bevorder dat de vissers dergelijke vondsten niet over boord zetten, maar **onder zoetwater bewaren**.

Er volgde een uitnodiging voor een gesprek waarin ik mijn brief mocht toelichten. We bespraken hoe het RGM en ik tot een vruchtbare samenwerking zouden kunnen komen. In die tijd dienden rijksinstellingen voor al hun inkopen, en de onderhandelingen daarover, het toenmalige Rijks Inkoop Bureau (RIB) in te schakelen. Dat gold in beginsel ook voor het RGM, maar het RIB had geen kennis van pleistocene zoogdierresten en evenmin van de marktwaarde daarvan. Omdat ik bij de vissers al bekend was als “De bottenboer”, werd afgesproken dat ik de commerciële rol van het RIB over zou nemen.

Dit werd het begin van een leuke samenwerking met dr. M. (Thijs) Freudenthal van het RGM. Ik herinner me hoe we na 1973 vele jaren regelmatig met een bestelbus met aanhanger op

vissershavens. Nederlandse en Belgische amateurs, handelaren, en zelfs een groothandelaar uit de souvenirbranche die de mammoetkiezen, voorzien van een laagje blanke lak, doorverkocht aan de detailhandel.

Iedere verzamelaar van pleistoceen materiaal van de Noordzeebodem weet dat je die vondsten eerst grondig en langdurig moet ontzilten. Bij die contactpersonen gebeurde dat niet. De manden en kisten stonden in hun kantoor-tjes niet zelden naast de verwarming die ’s avonds uitging, en overdag weer aan. Ik zag hoe het verzamelde materiaal opdroogde, in brokstukken en kruimels uit elkaar viel en daardoor grotendeels verloren ging voor wetenschappelijk onderzoek en musea. Overigens ging zelfs in het RGM toen door een slechte ontzilting nog veel materiaal verloren. Verontrust door deze gang van zaken nam ik contact op met de leiding van het RGM en

vrijdagen naar de Deltahaven en naar het huisadres van vissers in Goedereede gingen en vele duizenden vondsten naar het RGM hebben gebracht.

Dick Mol

Met uitzondering van Dick Mol hebben de in dit artikel geportretteerde personen met elkaar gemeen dat ze inmiddels zijn overleden. Toch lijkt het me gepast in dit historische relaas verslag te doen van mijn eerste contact met Dick Mol. Hij was de eerste secretaris van de WPZ en is nu onze actieve voorzitter. Vooral vanwege zijn vele verdiensten op het terrein van de geologie is hij benoemd tot ridder in de orde van Oranje Nassau. Reden voor het beroemde vakblad Science om voor deze geridderde amateurpaleontoloog de bijnaam “Sir Mammoth” te introduceren. Dick Mol heeft voor zijn werk ook de Van der Lijn-prijs ontvangen en van de Paleontologische Gesellschaft in Duitsland de Karl-Alfred von Zittel-medaille. Voor de media is onze zeer bereisde voorzitter nog steeds oproepbaar als er in ons land of elders weer eens iets van de mammoet wordt gevonden.

In januari 1983 kwam ik bij Dick op bezoek. In de woonkamer keek ik mijn ogen uit. Diep onder de indruk van de vele grote beenderen van mammoeten en andere ijsstijdzoogdieren die in de sfeervolle en volle woonkamer waren uitgesteld. We spraken toen over de opening van de tentoonstelling ‘De mammoet en zijn metgezellen’ in het gebouw De Munt, de dependance van Huis Bergh in ’s Heerenberg.

‘Enkele kanttekeningen bij de bottenvondsten van de Noordzeebodem’

Zo luidde de titel van het artikel dat Dijkstra en ik schreven in 1973 voor het tijdschrift Grondboor en Hamer van de Nederlandse Geologische Vereniging (NGV). Het accent in dat artikel lag op de aanduiding van vindplaatsen en de verschijningsvorm van de vondsten.

Tussen 1968 en 1974 bezocht ik met regelmaat de Deltahaven in Steldam om mijn collectie met pleistocene zeebodemvondsten aan te kunnen vullen. Daarbij had ik op de brug van de schepen met de schipper of de stuurman vele boeiende gesprekken,

De woonkamer van Dick en Friedje Mol.

ook over de coördinaten van de exacte vindplaatsen van de vondsten. Als ik de manden en viskisten vol pleistoceen materiaal van de schepen haalde, vroeg ik altijd naar de plek waar men dat spul had opgehaald. Vaak was het antwoord: “bij de Bruine Bank”, of “in het Gat”. Omdat deze aanduidingen voor mij te globaal waren, liet ik me op de brug op een Decca-zeekaart de exacte locaties aanwijzen van de trekken die veel materiaal hadden opgeleverd, en noteerde die. Al snel bleek dat ook die benadering erg globaal was en dat de Decca-kaarten zich niet goed leenden voor een nauwkeurige, betrouwbare plaatsbepaling. Ik had gedetailleerdere topografische kaarten van de zeebodem nodig en kwam in contact met de heer Herman H. van Weelde, schout bij nacht van de Koninklijke Nederlandse Marine. Hij was bij de zeemacht hoofd van de hydrografische dienst en kon me helpen aan de topografische kaarten van de Noordzeebodem die door de Koninklijke Marine werden gebruikt.

Herman H. van Weelde, “Schout bij nacht” (1922-1997)

Wat doet een “Schout bij nacht” ’s nachts? En overdag? Geen idee. Ik heb dat uitgezocht en ontdekt dat het een viceadmiraal is, qua niveau vergelijkbaar met een luitenantgeneraal bij de landmacht en een vicemaarschalk bij de luchtmacht. De term “Schout bij nacht” dateert van 1603 en wordt alleen in Nederland gebruikt voor vlootcommandanten die er aanvankelijk vooral ’s nachts voor moesten zorgen dat de achterhoede van de vloot goed werd beschermd en dat de schepen in de juiste volgorde achter het vlaggenschip aan bleven varen. Ook Michiel A. de Ruyter, Cornelis Tromp en Karel Doorman waren schout bij nacht. In de VS en in het UK wordt de functie aangeduid als “Rear Admiral”.

Herman H. van Weelde verzamelde (voor zover mij bekend) zelf geen fossielen, maar heeft een belangrijke rol gespeeld bij mijn groeiende belangstelling voor de exacte vindplaatsen van de pleistocene vondsten van de Noordzeebodem. In 1975 verzocht ik hem om mij topografische zeekaarten van de zuidelijke Noordzee te verschaffen, van het gebied tussen 51°30' en 53° Noorderbreedte en tussen 02°

“Schout bij nacht”
Herman H. van Weelde.

15° en 03° 45' Oosterlengte. Dat bleek moeilijk, omdat het gebied ten Westen van de 3° Oosterlengte werd bemeten door de Engelsen.

Van Weelde was zo vriendelijk zijn Engelse collega in te schakelen en zo kwam ik op 16 januari 1976 in het bezit van een forse koker vol fotokopieën van grote originele zeekaarten van dat gebied, afkomstig van de Engelse en Nederlandse marine. Ik kreeg van Van Weelde een door hem persoonlijk ondertekende brief met het verzoek 5,10 Engelse ponden rechtstreeks over te maken aan de Britse Hydrografische Dienst.

De ontvangen zeekaarten en de opgetekende informatie van de vissers van de Deltahaven boden me de mogelijkheid rond 1980 een kaartje te maken van de locaties op de Noordzeebodem waar gemiddeld 100 of meer pleistocene objecten waren opgevest. Alhoewel dat waarschijnlijk het eerste kaartje is waarop de vindplaatsen van pleistocene zoogdieren op de Noordzeebodem globaal zijn aangegeven, was ik er niet tevreden over. Ik vond het kaartje nog steeds te weinig exact om het in *Cranium* te publiceren. Toch nam Mark Drees in zijn artikel over “de zwarte bottenfauna”, in *Cranium* 3-2, 1986, mijn kaartje op.

Het is geweldig om te zien hoe sindsdien de kennis van die locaties is toegenomen en in *Cranium* is weergegeven. Ik verwijs naar het artikel van Dick Mol & Klaas Post in *Cranium* 24-2 uit 2007, en het artikel van Charlie Schouwenburg & Jan Hendriks over “de collectie Hendriks” in *Cranium* 27-1 uit 2010. Daarin zijn beschrijvingen en kaartjes van Jan Brinkman opgenomen betreffende de vindplaatsen van zijn objecten. Brinkman heeft op de kaartjes per locatie zelfs een specificatie opgenomen van de gevonden soorten.

Jan Tolhuis

De eerste verzamelaar van pleistocene materiaal uit de Zwolse regio was Jan Tolhuis. In deze regio komen de Overijsselse Vecht, het Zwarte Water en de IJssel bij elkaar en dit gebied is alom bekend vanwege de zeer goed bewaard gebleven restanten van terrestrische pleistocene zoogdieren die aan het licht kwamen (en komen) bij

graaf- en baggerwerk en in zand- en grindgroeves. Tussen ca. 1960 en 1970 was het de amateurgeoloog, wijlen Jan Tolhuis, een van de oprichters van de afdeling Zwolle van de NGV, die op zijn Solex langs de groeves en baggeraars reed om dat materiaal te verzamelen. Vele prachtige objecten zond hij tegen een kleine vergoeding per post aan drs. Kortenbout van der Sluijs. Door bemiddeling van Tolhuis kwam het RGM ook in het bezit van een in Zwolle gevonden compleet skelet van een fossiel edelhert.

Als Tolhuis grote botten vond, meldde hij dat op het stadhuis bij de toenmalige wethouder Leo Witvliet. Het gevonden materiaal werd dan tegen een kleine vergoeding door de gemeente overgenomen en kwam terecht onder een werkbank in de schuur van de afdeling plantsoenen. De wethouder was van mening dat het materiaal ooit een plek zou moeten krijgen in een museum, maar een concreet gemeentelijk beleid gericht op de verwerving en instandhouding van fossielen die aan het licht kwamen bij graaf- of baggerwerkzaamheden of op de realisering van een natuurmuseum was er toen nog niet (en overigens ook nu niet meer).

“Stop een mammoet in uw Renault-4”

In 1965 aanvaardde de Gemeenteraad van Zwolle uit een nalatenschap een omvangrijke collectie zwerfstenen. Voor het beheer daarvan werd de Beheerscommissie Geologische Verzamelingen der Gemeente Zwolle ingesteld, bestaande uit leden van de afdeling Zwolle e.o. van de NGV. Het materiaal werd ondergebracht in een bovenzaaltje van de uit 1309 stammende historische kloosterrefter aan het Bethlehemkerkplein. Het bijzondere aan dit historische pand is, dat daarin ooit het Zwolsche Kabinet van Naturaliën, Antiquiteiten en Rariteiten was gevestigd; een van de eerste natuurhistorische musea van ons land.

In 1983 kocht de gemeente voor het onderbrengen van alle geologische vondsten een pandje aan dat grensde aan het toenmalige Provinciaal Overijssels Museum. Dit werd de basis voor het vroegere Natuurmuseum West-Overijssel. Ook de gemeentelijke collectie pleistocene zoogdieren moest daar naartoe. Nu was “Stop een tijger

in uw tank” ooit de reclamekreet van het toenmalige benzinemerk ESSO. Omdat “Stop een mammoet in uw Renault-4” mij een aardige variant leek, vervoerde ik (met moeite) alle aanwezige stoffelijke resten van de mammoet in mijn Renault-4 naar dat nieuwe onderkomen.

Ik droomde ervan uit het vele materiaal van de mammoet een reconstructie te maken. Zo kwam er in 1983 in Natuurmuseum West-Overijssel een diorama tot stand met als achtergrond een door de inmiddels overleden Pim Leutholff geschilderd pleistocoon landschap. Pim was leraar, kunstschilder en lid van het museumbestuur. In het diorama is een half mammoetskelet opgenomen, opgebouwd uit in de regio Zwolle gevonden materiaal, aangevuld met enkele vondsten van de Noordzeebodem en een replica van een schedel met slag tanden. Het is de verbeelding van een karkas dat in Siberië gedeeltelijk door het smelten van de permafrost zichtbaar is geworden.

De slotsom

Toen enkele wetenschappers en amateurs in 1982 tot de conclusie kwamen dat er in ons land binnen de bestaande organisaties geen expliciet aandachtskader voor pleistocene zoogdieren bestond, besloten ze daarin verandering te brengen door het realiseren van de Werkgroep Pleistocene Zoogdieren, een uniek landelijk platform voor iedereen die voor die dieren belangstelling heeft.

De werkgroep groeide uit tot een bloeiende vereniging met vele leden in binnen- en buitenland, maar wat ging daaraan vooraf? Kende ik mensen die vóór dat jaar al stoffelijke resten van pleistocene zoogdieren verzamelden? Wat is hun betekenis geweest voor het ontstaan van de WPZ? Ik besloot dat uit te zoeken.

In dit artikel heb ik geprobeerd mijn persoonlijke herinneringen aan de “pre-historie van de WPZ” te verwoorden. Niet vanuit de overtuiging iedereen die daarin een rol heeft vervuld volledig voor het voetlicht te kunnen brengen, maar wel met de gedachte daarmee de herinneringen levend te houden aan boeiende situaties en personen die de moeite waard zijn om te worden opgeschreven. Wat niet geschreven is, kan immers niet gelezen worden.

Ik kom tot de slotsom dat mijn speurtocht naar het verleden van de WPZ vele verrassende gegevens heeft opgeleverd die de moeite waard zijn om met de leden te delen, en ik hoop dat u na lezing van dit artikel tot dezelfde slotsom zult komen.

Een woord van dank

Dit artikel is bedoeld als een ode aan de voorlopers van de WPZ. Het kon worden geschreven dankzij de enorme inzet en naspeuringen van de nabestaanden, familieleden en vroegere collega's van de overleden hobbygenoten die in dit artikel zijn genoemd. Met name hen wil ik hartelijk danken voor de toezending van de vereiste informatie, de prachtige foto's en de boeiende gesprekken. Dick Mol dank ik voor de kritische beoordeling van dit relaas en de waardevolle correcties, en Marcel van Saltbommel van Bommel's Foto-shop voor de professionele bewerking van de afbeeldingen.

JOHAN MULDER

Het ijsstijddiorama in het Natuurmuseum West-Overijssel te Zwolle.